

Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Eğitim Sistemi

Mevlüt KESMAN

Tanzimat Döneminde Osmanlı Devletinin Genel Durumu

Abdülmeçit'in 1939'ta tahta çıktıktan sonra Reşit Paşanın etkisi ile Gülhane Hattı Hümayun adında bir ferman yayınlanması ile başlayan döneme Tanzimat dönemi denir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çöküş döneminden kurtulmak için batının etkisi ile her alanda bir yenileşme hareketinin görüldüğü dönemdir. Bu yenileşme hareketleri eğitim alanında da kendisini göstermektedir.

Tanzimat Dönemi Eğitimin Genel Özellikleri

Tarihi gelişim süreci içerisinde, ülkede yenilikler gerekli ihtiyaç olduğu ve halkın eğitilmesi "Devlet ve hükümetin önemli bir görevi" olarak görüldüğü için Osmanlı Devleti için eğitim reformu niteliği taşıyan Maarif Umumiye Nizamnamesi 1869 yayınlanmıştır. Bu dönemde eğitimin geliştirilmesi devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır.¹ Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir.

¹ Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi; s,157

Örgün eğitim alanında İstanbul'da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüze kadar etkinliğini sürdüren birçok okul kurulmuştur.² Açılan birçok okul da çeşitli sebeplerden dolayı süreklilik göstermeden kısa bir süre içinde kapanmıştır.

Maarifi Umum Nizamnamesi ile medrese dışındaki örgün eğitim de bulunan okullar ilk, orta, yüksek şeklinde tasnif edilmiştir. Kâğıt üzerinde kapsamlı düzenlemeler yapılsa da büyük bir kısmı uygulamaya geçirilememiştir. Eğitim yönetiminde yeni bir örgütlenmeye gidilerek Maarif-i Umumiye Nezareti³ bu dönemde kurulmuştur.

Eğitimde görülen bu köklü gelişmelerde mantıklı bir sıra izlenmemiştir. İlköğretim göz ardı edilerek orta öğretim ve yüksek öğretim de düzenlemelere gidilmiştir. Bu durumun en önemli sebebi mevcut medreselerin tepkisinden kaçınmaktır.⁴

İlköğretimdeki gelişmeler biraz geriden gelse de Nisan 1847 Talimatı ile zorunlu ilköğretim 6 yıla çıkarılması ve kısmen uygulanması çok önemli bir yeniliktir.⁵

Bu dönemde öğretim kurumlarında birlik olmadığı için uzun yıllar "medrese", "Tanzimat mektepleri", "askeri mektepler", "azınlık ve yabancı mektepleri" gibi çeşitli kaynaklardan çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar yetişmiştir. Bu zıtlıklar toplumu çoğu zaman olumsuz sonuçlara götürmüştür.

Mesleki ve teknik eğitimin temelleri bu dönemde atılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, ilk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır. Yine ilk kez kızlar için orta dereceli okullar açılmıştır.⁶

Tanzimat Döneminde İlköğretimdeki Gelişmeler

Bu dönemde ilköğretim olarak kabul edilen sıbyan mekteplerinde okutulan başlıca dersler şunlardır:

Elifba, Amme cüzü ve öteki cüzler, Türkçe lügat, Ahlak, Yazı, İlmihal, Türkçe tecvid ve Hıfz-ı Kur'an dır.

Tanzimat dönemine kadar sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmesi ender görülen bir durumdur. 1847 den sonra yazı öğretimi bu mekteplerin amaçlarında biri haline gelmiştir.⁷ 1847 tarihinde çıkarılan "**Etfalin Talim ve Tedri ve Terbiyelerini ne Veçhile icra Eylemeleri Lazım geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimatı**" ile sıbyan mekteplerinde önemli gelişmeler meydana gelmiştir.

Talimat mekteplerinde kullanılacak siyah taş ve tahta denen üzerine yazı yazılan levhaların padişah tarafından her okula gerekli sayıda gönderileceğini belirtmiştir.

² Akyüz, Yahya; a.g.e; s, 157

³ Tam Tarihi Bul

⁴ Dipnot Bul

⁵ Akyüz, Yahya; a.g.e; s,158

⁶ Tarih

⁷ Akyüz, Yahya; a.g.e; s, 161

7 yaşına giren çocukların sıbyan mekteplerine devamı zorunlu hale gelmiştir. Öğrenciler bilgi düzeylerine göre guruplara ayrılmıştır. Kız ve erkek öğrenciler karışık değil kendi aralarında oturacaklardı. Öğretim hocanın öğrenciler ile tek tek ilgilenmesi biçiminde yapılıp, sınıf geçme söz konusu değildi. Yalnızca 4. Yılın sonunda okulu bitirme sınavı yapılıyordu.

Tanzimat'ta Orta Öğretimde yapılan Gelişmeler

Tanzimat döneminde medrese dışında, yeni bir ortaöğretim oluşturulması gerekli görülmüş ve önce bu alanda çalışmalar yapılmıştır. Tanzimat dönemi orta öğretimde eğitim üç türlü okul olarak şekillenmiştir. Bunlar Rüştîye, İdadiye ve Sultaniye'dir.

a- Rüştîyeler

İlk kuruldukları zaman sıbyan mekteplerinden daha iyi öğretim veren üst sınıfları gibi düşünülen rüştîyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeydeki okullar haline gelmiştir.⁸ Bu dönemde ordunun iyi yetişmiş ve aydın subaylara ihtiyacı gittikçe artıyordu. Bu ihtiyacı karşılamak ve askeri yüksek okullara köklü bir öğrenci kaynağı sağlamak için 1875'ten itibaren İstanbul'da ve başlıca il merkezlerinde Askeri Rüştîyeler açılmaya başladı.⁹

Kızlar için 1859 da İstanbul'da Cevri Kalfa İnas Rüştîyesi açılmıştır. Buna Sultan Ahmed Kız Rüştîyesi de denir. 1870 yılında itibaren kız Rüştîyeleri önemli merkezlere yayılmıştır.

b- İdadiyeler

Bu terim önceleri, Harb Okulu ve Askeri Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için kullanılmış ve 1845'de bunlar ordu merkezleri ile Bosna'da açılmıştır. İdadiyelerin programları rüştîyelerden pek farklı değildi.¹⁰ 11–14 yaşları arasında öğrenciler bu okullara gidebiliyordu. Günümüzde halen askeri lise olarak varlığını sürdüren, Kuleli Askeri Lisesi ve Işıklar Askeri Lisesi idadiyelerin devamı niteliğindedir. İdadi teriminin bir orta öğretim kurumunun adı olarak tutunması 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kesinleşmiştir.¹¹

c- Sultaniyeler

Bu terim Galatasaray'da gerçek anlamı ile kurulan ilk liseye verilen Mekteb-i Sultani adı ile ortaya çıkmıştır.

Müslüman ve Hıristiyan bütün Osmanlı tebaasının memleket hizmetlerinde eşit şartlarda sorumluluk alabilecek bir seviyede yetişmesi ve Batı irfanı ile beslenmiş aydınlar sınıfının bir an önce oluşması gerektiği kendini kuvvetle hissettirmiştir. Maarif Nezaretinin kuruluşundan sonra Rüştîyelerin sayıları artırılrsa da yüksek okullara öğrenci hazırlamak için yeterli kaynakların olmayacağı, batı ülkelerindeki yapı ve düzeyde bir öğretim basamağının kurulması gerektiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti İstanbul'da öğretim dili Fransızca olan bir lise açılmasını Fransız elçisi ile

⁸ Unat; a.g.e; s,43

⁹ O. Ergin, Türkiye Maarif Tarihi,

¹⁰ Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi; s, 166

¹¹ Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi; s, 166

görüşerek kararlaştırmıştır.¹² Okulun açılmasında Sadrazam âli Paşa ve Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın emeği geçmiştir. İlk Mektebi Sultani 1 Eylül 1868'de açıldı.

Hazırlanmasında 1867 tarihli Fransız notasının etkisi olan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, orta öğretimin üst basamağını teşkil etmek üzere il merkezlerinde okullar açılmasını öngörmüş ve bunlara da Sultaniye denilmiştir. Bu okullar rüştiyeler üzerine 6 yıl eğitim verecekti.

Kısm-ı âdî adını taşıyan ilk üç yılında idadi dersleri okutulacaktı. Kısm-i âlî adını taşıyan son üç yılında ise Edebiyat ve Ulûm şubeleri bulunuyordu. Okutulan dersler şöyledir:

Edebiyat Sınıfı: Türkçe Fenn-i Kitabet ve İnşa, Arabî ve Farisiden edebiyata müteallik müellefat, Maanî, Fransızca, ilm-i Servet-i Milel, Huku-ı Milel, Tarih.

Ulum Sınıfı: Hendese-i resmiye, Menazır, Cebir ve cebirin hendeseye tatbiki, Müsellesat-ı müsteviye veküreviyye, Heyet, Hikmet-i Tabiiye ve Kimyanın muhtasar suretle sanayi ve ziraata tatbiki

Sultanî düzeyde bir okulda İstanbul'da 1873'te öğretime başlayan Darüşşafaka'dır. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin çabasıyla açılan Darüşşafaka, anasız babasız, fakir çocukların alındığı önemli bir lise olmuştur.¹³

Tanzimat Döneminde Yüksek Öğretimde Meydana Gelen Gelişmeler

Bir darülfünun kurulması 1846'da kararlaştırılmış ve o tarihte bu kurum için bir binanın temeli atılmıştır. Ancak böyle bir kurum 1863'te açılabilmiştir. Darülfünun 13 Ocak 1863 günü Kimyager Derviş Paşa'nın konuşması ile açıldı. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, İstanbul'da bir Darülfünun-ı Osmanî kurulacağını söylemekte ve çok ayrıntılı hükümler getirmektedir. Darülfünun Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk, Ulûm-i Terbiye ve Riyaziye şubelerinden oluşacak, her şubenin öğretim süresi 3 yıl, müderris olacaklar için 4 yıl olacaktı. 16 yaşından aşağı olmayanlar, bir sınav ile okula kabul edileceklerdi.

Tanzimat döneminde Darülfünun haricinde Mektebi Mülkiye ve Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye adında iki önemli kurum daha mevcuttur.

Mekteb-i Mülkiye, ilk sivil yükseköğretim kurumu olarak 1859'da kurulmuştur. Amacı, kaymakamlık ve müdürlük gibi idari görevler yapacak memurlara kaynaklık etmektir. Çünkü Tanzimat döneminde iyi yöneticilere büyük ihtiyaç vardı.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ise sivil tıp okulu demektir. Bu okullar Mayıs 1867'de Askeri Tıbbiye'nin içinde kurulmuştur. Bu okullara rağbeti artırmak için öğrencilere çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır.

Tanzimat Döneminde Mesleki ve Teknik Eğitim öğretim ve eğitim alanında plansız da olsa bazı girişimler yapılmıştır.

¹² Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi; s, 167

¹³ Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi; s, 167

- 1842'de Prusyalı bir uzmana Askeri Baytar Mektebi açtırılmıştır. 1847'de yeşilköy'de Zşraat Talimnamesi adıyla ilk olarak uygulamalı bir tarım okulu açılmıştır.
- Ormancılık alanında 1857'de iki Fransız orman mühendisinin yönetiminde bir ormancılık kursu, sonra da Orman Mektebi açılmıştır.
- 1874Te maden mühendisi yetiştirmek amacı ile Maâdin Mektebi açılmıştır.

Tanzimat döneminde mesleki ve teknik öğretim alanında daha önemli gelişmeler erkek ve kız öğretimi ve eğitimi konusunda yapılmıştır.¹⁴ Bu alanda 1848'de Zeytinburnu'nda açılan ilk erkek sanayi mektebi açılmıştır. Yine bu alanda 1859'da İstanbul'da açılan ve ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa mektebinde "kadınlara mahsus sanayi" de okutulması kararlaştırılmıştır.¹⁵

Mutlakiyet Dönemi Osmanlı Eğitimi

Birçok meslek ve sanat okulu bu dönemde açılmıştır. Mutlakiyet dönemi eğitiminin en belirleyici özelliği mesleki eğitime verilen önemdir. Sağır, dilsiz gibi özel eğitime muhtaç çocuklar için okulların temelleri atılmaya başlanmıştır. Maarif Nezareti, 1894 – 1904 yılları için Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye adıyla, ülke çapında önemli eğitim, öğretim yıllıkları yayınlanmıştır. Yayınlanan bu belgeler, ülkenin eğitim durumunu rakamsal olarak ve topluca gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine yardımcı olmuştur.¹⁶

1882 – 1890 yılları arasında Rüşdiyeyi de içine alan idadilerin yaygın olarak taşrada açıldığı görüşür. Bunlar il merkezlerinde Rüşdiye ile birlikte 7, sancak merkezlerindeki Rüştiyeler ile 5 yıllık idadiyelerdi. Böylece gelişen ortaöğretim, kaza ve büyük bucak merkezlerine kadar yayılan Rüşdiyelerle birlikte kent ve kasaba halkı arasında yükseköğretime öğrenci ve serbest meslekler, mahalli ve resmi hizmetler için de görevliler yetiştiren kaynaklar olmuştur.

Bu dönemde 1880 yılında Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanında İstanbul'da idadi düzeyinde bir kız okulu açılmıştır.

Mutlakiyet döneminde mesleki ve teknik anlamda büyük gelişmeler görülmüştür. Bu alanda açıklan başlıca okullar şunlardır.

- a- Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi 1882
- b- Hendese-i Mülkiye Mektebi 1883 (İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Temeli)
- c- Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi 1887, (Bağ hastalıklarını önlemek ve bağcılığı geliştirmek için açılmıştır.)
- d- Polis Dershanesi 1889, Polislere hukuki bilgileri kazandırmak amacı ile açılmıştır.
- e- Aşı Memurları Mektebi 1892, Çiçek aşısı yapabilen, sağlık memurları yetiştirmek için açılmıştır.
- f- Tüccar Kaptan Mektepleri 1886
- g- Çoban Mektebi 1898

¹⁴ Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi; s, 171

¹⁵ Akyüz, Yahya; Türk Eğitim Tarihi; s, 172

¹⁶ Nurdoğan, Arzu; Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim

II. Meşrutiyet Dönemi

1900'lü yılların başında eğitim sorunları üzerinde durulan önemli bir alan haline gelmiştir. Kaybedilen savaşların sebepleri taassup ve eğitimsizliğe bağlanarak bu alana yönelik politikalar önem kazanmıştır. Kızlar için ilk kez bir yükseköğretim kurumu açılmıştır. İlk resmi anaokulları bu dönemde açılmıştır. Eğitim programları sosyal, siyasal muhtevalı, hayata dönük olarak düzenlenmeye başlanmıştır.

Daha önce öğretimde öğretmen, kitap, hafıza önemli idi. Meşrutiyet döneminde bunların yerine tabiat, eşya, olay ve deneyler almıştır.

1913'de Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-i Muvakkati çıkarılarak bu kanunla ilköğretim zorunlu ve devlet okullarının parasız olduğunu hükme bağlamıştır. Bu dönemde de mesleki ve teknik alanda bir çok okul açılmıştır. Örneğin demir yollarının artması ile birlikte bu alana yönelik memur ve teknik eleman yetiştirmek amacı ile Şimendifer Okulu açılmıştır.

1.Dünya Savaşının Osmanlı Eğitime Etkileri

1. Dünya Savaşı Osmanlı toplumu için büyük bir felaket olmuştur. Eğitim alanında bunun etkileri, Meşrutiyetin ilk yıllarında yetişen, eskilere göre daha iyi öğrenim görmüş genç öğretmen neslinin savaşta çok şehit vererek kırılması gibi son derece olumsuzdur. Savaş nedeni ile öğretimde büyük aksamalar olmuştur. Ancak öğretmen okulları öğretmen ve öğrencileri askere alınmamış ve çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ne var ki, 1912'den 1918 Ekimine kadar süren korkunç savaşlar ülke genelinde eğitim öğretim, in önemli ölçüde aksamasına neden olmuş pek çok öğretmen ve aydının şehit olmasına yol açtığı için Cumhuriyet döneminde uzun yıllar yetişmiş beyin gücüne şiddetle ihtiyaç duyulmuştur.¹⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine kadar olan döneminde eğitim yükünün tamamına yakını medreseler üslenmiştir. Modernleşme ile birlikte medreseler üzerine düşen görevleri yerine getirmede yetersiz kalmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa'da meydana gelen gelişmeler Osmanlı Devletini önemli ölçüde etkilemiştir. Tanzimat Dönemi ile birlikte Avrupa'nın da etkisi ile eğitim alanında köklü değişikliğe gidilmiştir. Medreselerin yanında batı tarzı eğitim kurumlarının da ortaya çıkması ile eğitimde iki başlılık meydana gelmiştir. Bu durum neticesinde sosyal ve siyasal alanda çatışmayı getirmiştir. Bu gelişmelerin olumsuz yönü olarak değerlendirilebilir.

Bunun yanında Tanzimat ile birlikte meydana gelen gelişmeler günümüzün önemli eğitim kurumlarının temelini oluşturmaktadır. Özellikle mesleki ve teknik eğitim alanında yapılan çalışmalar gayet yerinde ve başarılı ıslahatlar olarak değerlendirilmelidir. Günümüz eğitim sisteminde en fazla

¹⁷ Kafadar, Osman; Esenkaya, Ahmet, Çanakkale Savaşında Kaybedilen Eğitim Görmüş Nesliller...

yakınılan durumlardan biri de mesleki ve teknik anlamda eğitim insan yetersizliğidir. Bu durum da Tanzimat ve sonrası dönemde yapılan mesleki ve teknik eğitim çalışmalarının ne kadar yerinde olduğunun kanıtıdır. Yapılmak istenenlerin birçoğu mücerretten müşahhasa geçirilemese de. Azınlıkların o dönemde kurmuş oldukları eğitim kurumları günümüzde hala varlığını devam ettiren en başarılı eğitim kurumlarıdır. Azınlıklara göre bizim insanımız eğitimi ihmal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki problemlerini ortadan kaldırmak adına bu çalışmalar Tanzimat'tan 1 asır önce başlasaydı belki de bu gün eğitim sistemimizin birçok problemi çoktan çözüme kavuşmuş olacaktı.

Kaynaklar

- 1- Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi
- 2- Arzu Nurdoğan, Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim
- 3- <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi49/akyuz.htm>
- 4- <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun3.htm>